

رویکردی مقایسه‌ای به شیوه‌های جنگ روانی دشمن در برابر رسالت نبوی و حکومت علوی

مجتبی مرادی کوچی (نویسنده مسئول)

دانش‌آموخته سطح سه فقه و اصول، حوزه علمیه، قم، ایران.

Mojtaba508122@gmail.com

مرتضی خسروشاهی

معاون پژوهشی حوزه بین‌المللی آل‌البیت (ع)، قم، ایران.

سید محمد رضا شهیم

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و مبنای حقوق اسلامی، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران.

فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ (شاپا) ۲۰۰۸-۲۰۱۰ دوره ۱۹ شماره ۲۴ پاییز ۱۴۰۳ صفحه ۳۰۰-۲۷۶

تاریخ دریافت ۱۴۰۱/۸/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۳

چکیده

انسان به اقتضای شرایطش به جنگ انواع مختلفی داده است که جنگ روانی از اهم این انواع می‌باشد. تاریخ صدر اسلام در دو مقطع رسالت نبوی و حکومت علوی از این قاعده مستثنا نبوده است و دشمنان برای حفظ منافع خود در موارد بسیاری اقدام به استفاده از جنگ روانی بر علیه پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع) نموده‌اند. پرسش اصلی این پژوهش آن است که شیوه‌های استفاده شده بر علیه پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع) چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند؟ بر این اساس مفروض آن است که بر علیه رسالت نبوی از شیوه‌هایی چون اتهام‌زنی، تشجیع، شایعه و ایجاد تردید استفاده شده است و بر علیه حکومت علوی از شیوه‌هایی چون دروغ بزرگ، فریب، تشجیع و ارباب استفاده شده است؛ لذا با مطالعه تاریخ رسالت نبوی و حکومت علوی و استخراج و تحلیل اقدامات روانی دشمنان اسلام در آن دوران به این مطلب رهنمون می‌شویم که راهبردهای عملیاتی مختلفی در استفاده از شیوه‌های جنگ روانی وجود داشته که منجر به ایجاد تشابهات و تمایزاتی در استفاده از آن شیوه‌ها شده است. نوشته پیش‌رو از روش توصیفی-تحلیلی و از داده‌های کتابخانه‌ای بهره گرفته و به بررسی راهبردهای عملیاتی، تمایزات و تشابهات جنگ روانی در عصر نبوی و علوی پرداخته است.

واژگان کلیدی: جنگ روانی، حکومت نبوی، حکومت علوی، رسالت نبوی، شیوه‌های جنگ روانی.

مقدمه

یکی از الزامات فهم دقیق تاریخ صدر اسلام در دو برهه رسالت نبوی و حکومت علوی، شناخت و تحلیل نوع مواجهه دشمنان اسلام می‌باشد. علیرغم گزارشات متعدد مورخین درباره اقدامات روانی دشمنان عموماً مواجهه سخت و خشن دشمنان مورد توجه پژوهشگران بوده است و تحلیل و تبیین گزارشات مورخین درباره جنگ روانی دشمنان در صدر اسلام مورد غفلت واقع شده است.

به منظور تطبیق ادبیات امروزی جنگ روانی بر اقدامات روانی دشمنان در صدر اسلام و با توجه به گسترش جنگ روانی بر علیه اسلام در عصر حاضر از سوی دشمنان داخلی و خارجی، مقایسه اقدامات روانی دشمنان در صدر اسلام در ابعاد شیوه‌ها، جامعه آماج و رویکردها امری ضروری می‌باشد.

علیرغم انتشار مقالاتی در باب شناسایی و توصیف اقدامات روانی دشمنان در صدر اسلام، تاکنون در رابطه با تطبیق و مقایسه اقدامات روانی دشمنان در دوران رسالت نبوی و حکومت علوی پژوهش مستقلی از سوی پژوهشگران صورت نگرفته است لذا این پژوهش در این زمینه دارای نوآوری می‌باشد.

جنگ روانی

مجموعه اقدامات سلبی یا ایجابی که با هدف تحت تأثیر قراردادن اصول و مبانی تصمیم‌گیری و یا الگو و سیاست رفتاری مخاطب (اعم از مخالف، معارض و بی طرف) با استفاده از ابزارهای غیر کشنده (به صورت مستقیم) و کشنده (به صورت غیرمستقیم) صورت می‌گیرد تا از این طریق مخاطب نسبت به تغییر رفتار متناسب با منافع درخواستی مهاجم مجبور یا قانع یا توجیه گردد. (افتخاری، ۱۳۹۱: ۷۴)

مفاهیمی همچون جنگ سرد، جنگ عقاید، جنگ اذهان، جنگ افکار، جنگ عقیدتی، جنگ عصبی، جنگ سیاسی، مبارزه حقیقت، جنگ تبلیغات و تجاوز غیرمستقیم را می‌توان داخل در معنای جنگ روانی دانست. (وی.ای.دی، ۱۳۹۰: ۱۲)

رسالت نبوی

رسالت نبوی حرکتی است وحیانی از سوی پیامبر اکرم (ص) که از سال چهارم عام الفیل در مکه آغاز شده و در سال یازدهم هجری با شهادت ایشان به پایان رسید. این حرکت در گام نخست خود با رویکرد دعوت در مکه به مدت سیزده سال به طول انجامید. با انسداد دعوت و عدم پیشرفت اسلام، خطر ترور پیامبر از سوی قبایل مکه و گسترش تهدیدات جانی بر علیه عدّه اندک مسلمانان

(صلاح و برخورداری، ۱۳۹۲: ۷۹) و به علت دعوت اهل یثرب از پیامبر با هجرت ایشان از مکه به یثرب حکومت نبوی آغاز شد. این حکومت در بازه ده ساله خود در مدینه با سه جبهه مشرکین، یهودیان و منافقین در نزاع و تقابل بوده است.

حکومت علوی

مراد از حکومت علوی حکومتی است که بعد از قتل عثمان بن عفان (ابن سعد، ۱۹۹۰م، ج ۳: ۲۲) توسط بیعت عمومی مسلمین به امام علی (ع) منتقل شده است (کوفی، ۱۴۱۱ق، ج ۲: ۴۳۴) و با مرکزیت کوفه در طول پنج سال با سه جبهه ناکثین، قاسطین و مارقین در منازعه بوده است. این سه جبهه با ایجاد سه نبرد جمل، صفین و نهروان باعث عدم تحقق کامل اهداف امام شدند. این حکومت با پایه گذاری معرفتی و عملی یک نظام الهی از سوی امام علی (ع) در نهایت با شهادت ایشان در سال چهل هجری قمری به امام حسن مجتبی (ع) منتقل شد.

شیوه های جنگ روانی دشمنان بر علیه رسالت نبوی

اقدامات روانی مشرکین بر علیه رسالت نبوی

با آغاز دعوت علنی پیامبر اکرم (ص) به دین اسلام نزاعی پیچیده بین مشرکین و ایشان آغاز شد. به دلیل انتساب پیامبر اکرم (ص) به بنی هاشم و حمایت عموم بنی هاشم (قمی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۱۹۶) و ابوطالب از پیامبر (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۲: ۳۴۴) هرگونه تعرض به جان پیامبر تعرض به بنی هاشم محسوب شده و سبب جنگ داخلی در مکه می شد. (بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۲: ۳۱)

مشرکین در ابتدای امر به وسیله مذاکره با ابوطالب در صدد فشار برای منصرف کردن پیامبر اکرم (ص) از دعوت خود بودند. (ابن هشام، بی تا، ج ۱: ۲۶۵) با عدم استجابت دعوت مشرکین از سوی پیامبر و استقامت آن حضرت در اهداف خود، اقدامات روانی، اصلی ترین حربه مبارزاتی مشرکین بر علیه پیامبر و مسلمانان مکه بود. (الحمیری، ۱۴۲۰ق، ج ۱: ۱۸۴)

برچسب زدن

در این شیوه تلاش می شود تا واژه های مختلف به صفات مثبت و منفی تبدیل شده و به افراد و نهادهای مختلف نسبت داده شود. هدف از این شیوه آن است که ایده، فکر و یا گروهی محکوم شوند؛ بی آنکه استدلالی در محکومیت آنها آورده شود. (مهرداد، ۱۳۸۰: ۱۹۰)

مشرکین مکه با استفاده از این شیوه صفات مختلفی به پیامبر و قرآن نسبت دادند که به شرح ذیل می باشد:

۱. دیوانگی پیامبر (حجر: ۶)
۲. شاعر بودن (صافات: ۳۶)
۳. ساحر و کاهن بودن (انعام: ۷، قمر: ۲، مدثر: ۲۴، طور: ۲۹)
۴. دروغ گو بودن پیامبر (ص: ۴)
۵. جادوزدگی پیامبر (اسراء: ۴۷)

اتهام زنی

در این شیوه عاملین جنگ روانی با انتشار عمدی اخبار کذب و اثبات پذیر اطلاعاتی را در جهت امور مالی، سیاسی و ایدئولوژیک با هدف تخریب شخص، تفکر و جبهه مورد نزاع منتشر می کنند. (آزادی، ۱۳۹۸: ۱۶) مشرکین با سوءاستفاده از جهل مردم مکه نسبت به مسائل وحیانی با انتشار اتهامات مختلفی به دنبال تخریب و بی اثر کردن دعوت پیامبر بودند. در قرآن کریم این اتهامات به شرح ذیل می باشند:

۱. اقتباس قرآن از خرافات و داستانها (فرقان: ۵)
۲. تعلیم قرآن از سوی عجمها به پیامبر (دخان: ۴۴، نحل: ۱۰۳)
۳. ساختگی بودن قرآن (انبیاء: ۵، سبا: ۴۳، اعراف: ۲۰۳)

تشجیع

در این روش عامل جنگ روانی با اطلاع از روحیات، اخلاقیات، گرایشها و زمینه های التهاب گروه آماج (طائب، ۱۳۸۸: ۲۰) با ایجاد شور و شوق نسبت به یک هدف یا مسئله، بر حالت و رفتار مخاطبان تأثیر می گذارد و با ارائه پیامها و اطلاعات آگاهی دهنده به تحریک احساسات دینی، قومی، نژادی و انسانی مخاطبان می پردازند. حس همدردی، تنفر، خشم و غضب از جمله احساساتی است که در این روش مورد توجه قرار می گیرند. (شیرازی، ۱۳۸۰: ۴۴)

مشرکین به وسیله سنت پرستی و قرارداد سنت های جاهلی در برابر یکتاپرستی به دنبال القای بی احترامی کردن پیامبر به عقاید پیشینیان بوده (سبا: ۴۳) و درصدد شوراندن مردم برضد پیامبر بودند. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۵۸۴)

بعد از شکست مشرکین در جنگ بدر، برنامه‌ریزی برای هجوم مجدد به مدینه آغاز شد. ابوسفیان با استفاده از احساس کینه و اندوه بازماندگان و ممانعت از برگزاری مجالس عزای کشته‌شدگان به تحریک احساسات و افزایش کینه پرداخت و توانست نظر همه را برای هزینه نمودن در جهت حمله به مدینه جلب کند. سرانجام پس از یک سال نیرویی به استعداد سه هزار نفر برای هجوم به مدینه مهیا شد. (واقعی، ۱۴۰۹ق، ج ۱: ۱۲۰) سران مکه در جنگ احد با استفاده ابزاری از زنان به جهت تشویق و یادآوری کشته‌شدگان جنگ بدر و با تکیه بر تعصب و مردسالاری افراطی اعراب توانستند مانع فرار سپاهیان مکه از میدان نبرد شوند. (ابن الاثیر، ۱۳۸۵ق، ج ۲: ۱۴۹)

نطمع

در این شیوه مجریان جنگ روانی با تکیه بر آز و حرص جامعه آماج با تشویق و پیشنهادات مالی، روحیات و افکار آنان را تغییر داده و سبب جابه‌جایی افراد در جبهه‌های دوست و دشمن می‌شوند. (جنیدی، ۱۳۹۱: ۲۱۸)

سران قریش با مشاهده مقاومت پیامبر در دعوت خود در سه نوبت با پیشنهاد حاکمیت و سیادت بر جامعه مکه و اعطای ثروت‌های کلان در صدد منصرف ساختن ایشان از اهداف و سیاست‌های خود بودند. (ابن هشام، بیتا، ج ۱: ۲۹۳-۲۹۷)

ارعاب

در این شیوه با استفاده از تهدید و ایجاد رعب و وحشت میان جامعه آماج، روحیه و اراده آن‌ها تضعیف می‌شود. در این شیوه مجریان جنگ روانی به طرق مختلف به مخاطبان چنین القا می‌کنند که خطرات و صدمه‌های احتمالی فراوانی بر سر راه آنان وجود دارد و از این طریق، آینده‌ای مبهم و توأم با مشکلات و سختی را برای افراد ترسیم می‌کنند. در مواردی برای انسجام و وحدت جبهه خودی در مقابل یک تهدید یا دشمن خارجی از این شیوه استفاده می‌شود. (پارسا، ۱۳۹۴: ۹)

مشرکین و سران قریش با آزار و اذیت روانی (عسقلانی، ۱۴۱۵ق، ج ۲: ۹۱) و جسمانی پیامبر (بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۱: ۱۲۵) و شکنجه نومسلم‌انان فاقد حسب و نسب و بردگان فاقد حمایت قبیله‌ای به وسیله شکنجه گرسنگی و تشنگی و جسمی (ابن الاثیر، ۱۳۸۵ق، ج ۲: ۶۶-۷۰) با ایجاد

محیطی سرشار از ترس و خشونت به دنبال محدود کردن گرایش اهل مکه به پیامبر بودند. گستردگی شکنجه و صعوبت مقاومت در آن شرایط را می‌توان از خلال آیات مکی مشتق از واژه صبر دریافت. (زرگری نژاد، ۱۳۸۴: ۲۶۹)

تمسخر

در طول تاریخ بشر تمسخر رهبران جبهه حق اصلی‌ترین و دائمی‌ترین حربه روانی مستکبرین بوده است. (حجر: ۱۱) مجریان جنگ روانی در این شیوه با استفاده از طنز و امور مضحک اقداماتی ساده، قابل فهم، هدف‌دار و قابل تکرار را طراحی کرده و سبب از بین رفتن تعادل روانی و عقلانی جامعه هدف می‌شوند. (شیرازی، ۱۳۸۰: ۶۰)

تمسخر پیامبر با هدف تحقیر اجتماعی و قداست‌زدایی از ایشان و دعوتشان در ادعای نبوت، معراج، گزارش‌های مربوط به نعمت‌های بهشتی و تمسخر آن حضرت برای پیروی محرومان جامعه از ایشان صورت می‌گرفت. (زرگری نژاد، ۱۳۸۴: ۲۵۲)

قبیله قریش و بنی‌امیه بیشتر از سایر قبایل مکه به این کار روی آوردند. از جمله کسانی که به آزار و استهزای پیامبر روی آوردند، می‌توان به ابوسفیان بن حرب، حکم بن ابی‌العاص بن امیه، نضر بن الحارث، اسود بن‌المطلب اشاره کرد. (ابن‌خلدون، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۹۶)

قدرت بالای مشرکین در استفاده از شیوه تمسخر در آغاز دعوت علنی پیامبر به اسلام، از سوی خداوند پیش‌بینی و بشارت دفاع از پیامبر توسط خداوند به ایشان ابلاغ شد. (قمی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۷۸) طبق نظر تمامی مفسرین آیه ۹۷ سوره حجر، اشاره به فشار قلبی وارده به پیامبر به علت شدت تمسخر از سوی مشرکین دارد.

شیفتگی

این شیوه به منظور القای برتری بر حریف و ایجاد علاقه و حس افتخار در نزد مخاطبان خودی صورت می‌گیرد. (ولی‌وند، ۱۳۹۱: ۷۸)

سران مکه با استفاده از این روش به نمایش خصائل استکباری می‌پرداختند و باعث مسخ شخصیت طبقات محروم و در نتیجه نپذیرفتن حق از سوی آنان و تسلیم شدن در برابر ارزش‌های جاهلی

می‌شدند. از دید اعراب جاهلی، مستکبران مشرک مظاهر واقعی قدرت و محور جامعه و تعیین‌کننده سرنوشت و معیار ارزش‌ها تلقی می‌شدند زیرا حاکمیت استکبار زمانی بلامنازع است که از دیدگاه مردم، مستکبران مظاهر واقعی قدرت و تعیین‌کننده سرنوشت‌ها و معیار ارزش‌ها باشند. (طائب، ۱۳۸۸: ۱۷)

ایجاد تردید

در این شیوه عامل جنگ روانی از راه شبهه‌افکنی و ایجاد تزلزل و شک در مفاهیم پذیرفته شده اطلاعات جدیدی را فراروی افکار عمومی قرار می‌دهد تا آنان خود به خود اقدام به تغییر باورهایشان کنند. (طائب، ۱۳۸۸: ۱۷)

سران مکه با ایجاد ادعاها و سوالات بی‌جواب و بی‌اساسی همچون چرایی تغییر قبله (بلخی، ۱۴۲۳ق، ج ۱: ۱۴۴)، چرایی عدم نزول قرآن بر بزرگان مکه و طایف (زخرف: ۳۱)، علت عدم یکپارچگی قرآن در نزول (فرقان: ۳۲)، علت انسان بودن پیامبر و عدم فرشته بودن ایشان (فرقان: ۸-۷)، چرایی عدم ثروتمند بودن پیامبر (هود: ۱۲) و عدم نزول ملائکه بر عموم مردم و علت عدم رؤیت خداوند (فرقان: ۲۱) در دل مردم مکه و افراد تازه مسلمان شده، تردید ایجاد می‌کردند.

این اقدامات سبب شد تا علی‌رغم شناخت پیامبر به امانت و صداقت در مکه (ابن‌سعد، ۱۹۹۰م، ج ۱: ۱۵۶)، عموم مردم مکه با نگرشی منفی پیامبر را طرد و تکذیب کنند. (ابن‌هشام، بی‌تا، ج ۱: ۲۹۱)

اقدامات روانی یهود بر علیه رسالت نبوی

یهودیان از نسل حضرت ابراهیم و فرزندان یهودا فرزند حضرت یعقوب بودند. (توفیقی، ۱۳۸۰: ۴۵) در قرآن مراد از بنی اسرائیل، یهود قدیم و مراد از یهود، یهودیان ساکن مدینه و شهرک‌ها و قلعه‌های پیرامون آن و معاصر با پیامبر است. (هاکس، ۱۳۷۷: ۹۸۱) گروه‌هایی از یهودیان با آگاهی از بعثت و محل هجرت پیامبر به جزیرهٔ العرب مهاجرت کردند. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۳۳۶) مناسب نبودن آب و هوای حجاز و عدم آمادگی آن برای کشاورزی و تجارت، مؤیدی آن است که سکونت آنها در جزیرهٔ العرب اهداف تماماً مادی نداشته است. (صادقی، ۱۳۸۲: ۳۴)

شأس بن قیس از سران یهود به منظور ایجاد تنش بین قبایل اوس و خزرج با یادآوری گذشته خونین و جنگ‌های این دو قبیله با هم به ویژه نبرد بُعث، احساسات قبیله‌ای آن دو طایفه را تحریک کرد. این اقدام یهودیان در صورت عدم حضور پیامبر سبب درگیری خونین در مدینه می‌شد. (ابن هشام، بیتا، ج ۱: ۵۵۷)

سران یهود برای تحریک قریش بر علیه پیامبر به جهت شرکت در جنگ احزاب به مکه رفته و در دیدار با مشرکین خود را هم‌درد و آماده پیمان بستن و همراهی با آنان معرفی کردند. (سبحانی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۱۲۳)

ایجاد تردید

علمای یهود با پذیرش و عدول همزمان از اسلام در یک روز (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۴: ۱۲۴)، تغییر دادن صفات پیامبر در تورات (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹: ۶۵)، ایجاد شک در زمان ظهور و تولد پیامبر و امام علی (ع) (امام حسن عسکری، ۱۴۰۹، ج ۲۳۰)، شبیه‌سازی آیات قرآن با تورات (طیاره، ۱۳۳۵: ۶۵) و ایجاد سوالات فقهی و کلامی نسبت به تغییر قبله (بلخی، ۱۴۲۳، ج ۱: ۱۴۵) باعث ایجاد تردید در مردم مدینه می‌شدند.

تمسخر

یهودیان به علت شدت نژادپرستی و برتر دانستن دین یهودیت بر تمام ادیان دیگر هدفی جز تمسخر اسلام نداشته (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۶: ۳۷) و اساساً اسلام را امری سست و مضحک می‌دانستند. (مائده: ۵۸-۵۷)

یهودیان هنگام استماع کلام پیامبر برای تمسخر ایشان به جای گفتن شنیدیم و عمل کردیم به قصد تحقیر و مضحکه کردن پیامبر می‌گفتند «شنیدیم و مخالفت می‌کنیم». (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴: ۵۸۰)

شیفتگی

یهودیان نسبت به بشارت‌ها و اندازهای پیامبر با استفاده از جایگاهی که زائیده توهم‌شان بود خود را فرزندان و دوستان خدا معرفی کرده و با نمایش تقدم‌شان در دینداری نسبت به اعراب، تصویری از برتری‌شان نسبت به مسلمین القا می‌کردند. (مائده: ۱۸)

یهودیان به وسیله اقرار به برتری دینی مشرکین و ایجاد حس افتخار به بت پرستی و رسوم جاهلی در مشرکین (نساء: ۵۱) از طریق تصدیق^۱ آنان توانستند مشرکین را در جنگ احزاب با خود همراه کنند. (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۳: ۴۱۷-۴۱۶)

اقدامات روانی منافقین بر علیه رسالت نبوی

با تشکیل حکومت پیامبر علی رغم تمایل عمومی مردم یثرب به پیامبر که ناشی از عواملی همچون آزدگی روحی از نبرد دائمی اوس و خزرج، جلوگیری از نفوذ قوم یهود و ضمیر پاک مردم یثرب که ریشه در بساطت زندگی آنان داشت (گلجان و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۵۳) گروهی از سران قبایل مدینه به علت حسادت و در خطر دیدن منافع سیاسی و اقتصادی خود و با توجه به جایگاه ممتاز پیامبر و عدم توان در مبارز علنی با پنهان کاری به مقابله با آن حضرت پرداختند. (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ق، ج ۳: ۹۴۱)

شایعه

شایعه، انتقال شفاهی پیامی است که برای برانگیختن باور مخاطبان و همچنین تأثیر در روحیه آنان با توجه به عدم امکان دسترسی به اخبار و اطلاعات موثق ایجاد می شود. مطالب کلی شایعه باید حول محورهای مهمی باشد که مخاطب نسبت به آن حساسیت بالایی دارد. هر شایعه در برگرفته بخش قابل توجهی از واقعیت می باشد ولی ضریب نفوذ آن بستگی به درجه ابهام و اهمیت آن دارد. (پارسا، ۱۹۴: ۸)

منافقین با شایعه شکست مسلمین در جنگ بدر در مدینه (واقعی، ۱۴۰۹ق، ج ۱: ۱۱۵)، شایعه شهادت پیامبر در جنگ احد (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۸: ۱۷۰)، شایعه خیانت عایشه (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۲: ۶۱۲) و شایعه محافظت پیامبر از علی (ع) و فاطمه (س) برای رهایی از سختی های جنگ تبوک (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۳: ۱۰۴) توانستند فضای مدینه را دچار اضطراب کرده و امنیت روانی مردم مدینه را برهم زنند. (احزاب: ۶۰)

^۱ حمایت اشخاص معروف و گروه های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی از فرد یا جریان تصدیق نامیده می شود (قربانی گلشن آباد، ۱۳۹۰: ۱۶۵)

تمسخر

منافقین در هر فرصتی در صدد به سخره گرفتن مسلمانان بودند (بقره: ۱۳-۱۴). آن‌ها در مراوداتی که با یهودیان داشتند، مسلمانان را جز تعدای از جاهلان به حساب نمی‌آوردند و هدفی جز تمسخر در برخورد با مسلمانان نداشتند. (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲: ۷۷)

منافقین به قصد تمسخر و تحقیر پیامبر خدا را «أذُن» (توبه: ۶۱) ساده‌لوح، زودباور و دهن‌بین می‌خواندند. (رازی، ۱۴۰۸ق، ج ۹: ۲۸۱-۲۸۰)

معتب بن قشیر از منافقین مشهور مدینه در جنگ احزاب وعده‌های پیامبر را مورد تمسخر قرار می‌داد و می‌گفت: محمد به ما وعده می‌دهد که خزانه‌های کسرای ایران و قیصر روم را خواهیم گرفت. اکنون در شرایطی قرار داریم که نمی‌توانیم برای قضای حاجت، از جای خود حرکت کنیم. (ابن‌کثیر، ۱۴۰۷ق، ج ۳: ۲۳۸)

اختلاف افکنی

ایجاد و القای وجود تفرقه در جبهه رقیب باعث عدم انسجام شده و رقیب را مشغول مشکلات درونی جامعه حامیان خود می‌کند و از این طریق از اقتدار و انرژی آن کاسته و قدرتش فرسوده می‌شود. ایجاد تفرقه موجب ایجاد گسست (گسست قومیت، مذهب، دین، جنسیت، زبان و نژاد) شده و در جامعه‌ای که به لحاظ طبیعی این گسست‌ها وجود داشته باشند، تقویت می‌شوند. (پارسا، ۱۳۸۴: ۸)

در پایان جنگ بنی‌المصطلق، در درگیری مهاجران و انصار بین دو گروه اختلاف افتاد و عبدالله ابن‌ابی با سگ و ذلیل خواندن مهاجرین آنها را تهدید به ناامن کردن (ابن‌هشام، بیتا، ج ۲: ۲۹۱-۲۹۰) و اخراجشان از مدینه (منافقون: ۸) کرد.

شیوه‌های جنگ روانی دشمنان در حکومت علوی

اقدامات روانی ناکتین بر علیه حکومت علوی

به علت فساد گسترده سیاسی (دینوری، ۱۳۶۸: ۱۳۹) و اقتصادی (یعقوبی، بیتا، ج ۲: ۱۷۴-۱۷۳) عثمان ابن‌عفان اعتراضات مردمی به اوج خود رسید. (شریف‌الرضی، ۱۴۱۴ق: ۲۳۴) این اعتراضات که

عموماً توسط خواصی همچون طلحه (البصری، ۱۴۱۰ق، ج ۴: ۱۱۶۹)، عایشه (عسکری، ۱۴۱۸ق، ج ۱: ۱۶۳) و زبیر هدایت می‌شد به قتل عثمان ختم شد. (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق، ۳۶۳) طلحه و زبیر علی‌رغم بیعت‌شان با امام علی (ع) (یعقوبی، بی‌تا، ج ۲: ۱۷۸) به علت تقسیم بالسویه بیت المال و عدم انتقال مناصب حکومتی، بیعت خود را با حضرت شکستند و با تشکیل سپاهی به رهبری عایشه به مقابله با حضرت پرداختند. (یعقوبی، بی‌تا، ج ۲: ۱۸۱-۱۸۰)

تشجیع

وجود شخصیت‌های ممتازی همچون زبیر و طلحه و عایشه که دارای پیوندهای سببی و نسبی با پیامبر بودند محرک بسیار قوی برای کسانی بود که در فتنه‌های آن روز قدرت تشخیص حق و باطل را نداشتند.

عایشه با رجزخوانی و تقلید از حرکات پیامبر در جنگ‌های صدر اسلام توانست قدرت پیشروی به سپاه خود بدهد و سپاهش را به نزدیکی سپاه امام علی (ع) برساند. (مفید، ۱۴۱۳ق: ۳۴۷-۳۴۸)

دروغ بزرگ

این شیوه برای مرعوب کردن و فریب ذهن حریف مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این شیوه پیامی را که به هیچ وجه واقعیت ندارد، بیان می‌کنند و مدام بر طبل تکرار می‌کوبند تا ذهن مخاطب آن را جذب کند. مجریان جنگ‌روانی این گونه در تفکر جامعه هدف القا می‌کنند که چون موضوع خبری که به گوش آنها رسیده بسیار مهم است پس نمی‌شود در این موضوع دروغ گفت و این خبر هرچند خیلی عجیب است و احتمال راست بودنش کم، ولی واقعیت دارد. (پارسا، ۱۳۹۴: ۸)

ناکثین با استفاده از این شیوه خود را که از قاتلان اصلی عثمان بودند از اتهام قتل مبری کرده و امام علی (ع) را که هیچ نقشی در قتل عثمان نداشت به عنوان قاتل و حامی قاتلان عثمان معرفی کرده و توانستند با تکیه بر این دروغ بزرگ سپاهی را بر علیه امام تشکیل دهند. (کوفی، ۱۴۱۱ق، ج ۲: ۴۵۲)

شیفتگی

با توجه به پیوندهای سببی و نسبی میان اهل جمل و پیامبر، با القای حس برتری در سپاهیان‌شان خود را برتر از سپاه امام علی(ع) در امر خلافت معرفی می‌کردند.

اقدامات روانی قاسطین بر علیه حکومت علوی

حسادت و عداوت تاریخی بنی‌امیه به بنی‌هاشم (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۲: ۲۵۳)، کشته شدن حنظله، فرزند ابوسفیان توسط امام علی(ع) و اسارت فرزند دیگرش عمر در جنگ بدر (دینوری، ۱۹۹۲م: ۳۴۵-۳۴۴) و جعل عنوان الطلقاء بر بنی‌امیه توسط پیامبر در فتح مکه (طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۳: ۶۱) سبب دشمنی معاویه با حکومت علوی شد.

در دوران خلافت عمر ابن خطاب، یزید ابن ابی‌سفیان به استانداری شام منصوب شد. بعد از فوت یزید در سال ۱۸ هجری برادرش معاویه جایگزین او شد. (دینوری، ۱۹۹۲م: ۳۴۵) مردم شام از آغاز مسلمان شدنشان تحت تعلیم و تربیت معاویه بودند و همین امر سبب شد تا هیچ‌گونه شناختی از اسلام حقیقی نداشته و در تمام امور مطیع محض معاویه باشند و در اسلام هیچ شخصیتی را مانند معاویه نمی‌دانستند. (مسعودی، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۳۲)

فریب

عملیات فریب سلسله اقداماتی متوالی و سازمان یافته است که به منظور تأثیرگذاری بر ذهنیت حریف و انحراف در تصمیماتش از طریق ارائه اطلاعات هدایت شده به او و اجبار وی به اقدام یا عدم اقدام در جهت منافع خودی یا به ضرر منافع خودی می‌باشد. (خوسفی و همکاران، بی‌تا: ۲۲۱)

پیش از نبرد صفین معاویه با کمک عمروعاص نامه‌ای به مردم مدینه و مکه نوشت و در آن نامه با یادآوری قتل عثمان و شراکت امام و یارانش در این حادثه به دنبال فریب مردم حجاز برای شرکت دادن آن‌ها در جنگ با امام علی(ع) بود. (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۶۳) ادعای معاویه در حالی صورت می‌گرفت که معاویه یکی از عاملان اصلی قتل عثمان به شمار می‌رفت (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۱۶: ۱۵۴؛ بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۲: ۲۸۷) و امام علی(ع) این مسئله را به انحاء مختلف تبیین کرده بودند. (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق: ۴۱۰؛ ابن عبد ربه: ۱۴۰۴ق، ج ۵: ۸۲)

معاویه قبل از جنگ صفین با استفاده از این روش کوشید تا کسانی چون شرحبیل بن سمط (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۵۷-۵۰)، سعد بن ابی وقاص، عبدالله بن عمر و محمد بن مسلمه (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۷۱) را که می‌دانست حاضر به همراهی با امام نشده‌اند، فریب دهد. او همچنین در حین جنگ صفین قصد فریفتن عبدالله بن عباس (بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۲: ۳۰۷) و اشعث بن قیس (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۴۰۸-۴۱۰) که از فرماندهان سپاه امام علی (ع) بودند را داشت که با پاسخ منفی از سوی آنان مواجه شد.

در جنگ صفین معاویه با برنیزه کردن قرآن و یادآوری زنان و کودکان یتیم شده با تغییر در صحنه نبرد خود را از شکست قطعی نجات داد (دینوری، ۱۴۱۰ق، ج ۱: ۱۳۵) و فضای روانی سنگینی در سپاه امام علی (ع) ایجاد کرد. (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۴۷۸) امام علی (ع) با مشاهده قرآن‌هایی که از سوی سپاه معاویه بر نیزه قرار گرفته بودند این اقدام سپاه شام را فریب و نیرنگی برای فرار از جنگ دانسته و با یادآوری جایگاه قرآن نزد هر یک از طرفین نبرد به دنبال هوشیار کردن سپاه خود بودند. علی‌رغم هشدارهای امام علی (ع) و یاران خاص آن حضرت در سپاه امام، دودستگی ایجاد شده و با این شعار که ما با قرآن نمی‌جنگیم و باید قرآن را حاکم بین خود و سپاه شام قرار دهیم فرماندهی نبرد از امام علی (ع) گرفته شد و به وسیله حکمیت تحمیلی بر آن حضرت سپاه امام (ع) مغلوب فریب معاویه شد. (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۴۸۹)

با شهادت عمار بسیاری از سپاهیان معاویه که حدیث نبوی معروف مبنی بر شهادت عمار توسط فئه باغیه را شنیده بودند دچار شک شدند و قصد پیوستن به سپاه امام علی (ع) را داشتند. معاویه برای این که مردم این حدیث را از یاد برده و وی را قاتل عمار نپندارند، آن‌ها را فریفت و گفت «به راستی عمار را کسی کشت که او را به جنگ کشاند». (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۳۴۳)

ارباب

معاویه از این شیوه در دو برهه پیش از جنگ صفین و بعد از آن استفاده کرد. پیش از صفین او توسط قبیسه عبسی نامه‌ای را برای امام علی (ع) فرستاد. امام وقتی نامه را باز کردند هیچ متنی در آن نامه به جز از معاویه به علی و مهر معاویه در زیر نامه ندیدند. در این هنگام امام از قبیسه از

وضعیت شام سوال کردند که قبیصه بعد از امان گرفتن اینگونه پاسخ داد: «قومی را پشت سر گذاشتم که جز به انتقام، رضایت نمی دادند». امام فرمود: «از چه کسی؟» گفت: «از خودت. من شصت هزار شیخ را پشت سر نهادم که زیر پیراهن عثمان که بر فراز منبر دمشق بود گریه می کردند».
(طبری، ۱۳۸۷ق، ج ۴: ۴۴۴)

بعد از جنگ صفین و کاسته شدن از نفوذ و قدرت سیاسی امام علی (ع) معاویه به وسیله عملیات‌های ایزدایی توسط ضحاک بن قیس (ثقفی کوفی، ۱۳۵۳ش، ج ۲: ۱۶)، نعمان بن بشیر (ثقفی کوفی، ۱۳۵۳ش، ج ۲: ۴۴۹)، سفیان بن غامدی (ثقفی کوفی، ۱۳۵۳ش، ج ۲: ۶۶۶) و بسر بن اراطه (ثقفی کوفی، ۱۳۵۳ش، ج ۲: ۵۹۸) توانست در مناطق تحت حاکمیت امام فضایی رعب‌آور ایجاد کرده و ضعف امام در مدیریت مناطق تحت حاکمیتش را علت این اتفاقات معرفی نماید.

تطمیع

معاویه برای جذب عمرو بن عاص با وعده ریاست مصر از این شیوه استفاده نمود.
(ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۳۹-۳۸) او نامه‌های مختلفی به ابویوب انصاری، عبد الله بن عباس (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۲: ۳۰۷) و دیگران نوشته و به بهانه جلوگیری از خونریزی و حتی وعده خلافت به ابن عباس کوشید تا آنان را به مخالفت با امام وادار کند. معاویه با بخشش‌های مالی مکرر، وضعیت عراق را به گونه‌ای تغییر داد که در عراق همه به دنبال جذب وعده‌های مالی معاویه بودند.
(ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۴۳۵)

انسان‌زدایی (اهریمن سازی)

در این شیوه هر یک از طرفین منازعه با ارائه تصویری غیرانسانی از حریف از مشروعیت آنان کاسته و اقدامات خود را برعلیه حریف هرچند خشن و تند باشد موجه می‌سازند. به وسیله این شیوه در ذهن جامعه هدف نسبت به حریف، مفاهیمی انتزاعی همچون وحشی، جانی، دشمن خداوند و فرهنگ و تهدید ایجاد می‌شود. (الیاسی، ۱۳۸۵: ۱۵)

معاویه توانست با ادعای قتل خلیفه و صحابی خاص پیامبر توسط امام، دزد و راهزن و فتنه‌گر بودن (مسعودی، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۳۲)، الحاد امام (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۳: ۲۱۴) و طمع امام به شام، ولو به قیمت کشته شدن، اسارت و آوارگی تمام اهل شام (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۱۲۷)؛ منفی‌ترین و خشن‌ترین شخصیت را از امام علی (ع) و یارانش در نگرش مردم شام ایجاد کند.

تشجیع

معاویه برای شوراندن مردم شام به وسیله خون‌خواهی عثمان توانست احساسات بسیاری را بر علیه امام علی (ع) تحریک کند. (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۸۱-۸۲) معاویه با آوردن پیراهن عثمان به مسجد جامع شام توسط نعمان بن بشیر با ایجاد یک جو روانی و احساسی شدید توانست شام را برضد امام علی (ع) بشوراند. (ابن الاثیر، ۱۳۸۵ق، ج ۳: ۲۷۷) او پیش از حرکت به سمت صفین با ایراد خطبه‌ای آتشین و دلسوزانه احساسات سپاهش را تحریک و مصمم کرد. (ابن مزاحم، ۱۴۰۴ق: ۱۲۷)

اقدامات روانی مارقین بر علیه حکومت علوی

با پایان حکمیت به علت فهم غلط از مناسبات و مصالح اجتماعی، جبهه جدیدی توسط بعضی از یاران امام علی (ع) به نام خوارج در مقابل حضرت تشکیل شد. (یعقوبی، بیتا، ج ۲: ۱۹۱-۱۹۰)

اتهام زنی

بعد از اتمام نبرد صفین خوارج با اتهام کفر به امام علی (ع) (مسکویه، ۱۳۷۹ش، ج ۱: ۵۵۵) اتهام عدم تقسیم درست غنایم جمل، اتهام کوتاهی حضرت در مکاتبات حکمیت و اتهام قرار دادن حکم از مسلمانان و نه از قرآن (بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۳: ۳۶۰) از بیعت امام خارج شدند.

ارعاب

خوارج با انجام اعمال خشن و تکفیری در صدد پراکندن خوف در مناطق حاکمیتی امام علی (ع) بودند. آن‌ها به وسیله قتل و غارت توانستند فضای ارعاب‌آور سنگینی را بر علیه حکومت امام ایجاد کرده و مانع از همراهی بسیاری از کوفیان با امام جهت یورش مجدد به شام شوند. این اقدام خوارج باعث شد سپاهی که امام جهت حمله مجدد به شام آماده کرده بودند به علت ترس از شبیخون خوارج به کوفه و قتل عام کوفیان ابتدا به سمت نهر روان برود. (ابن الاثیر، ۱۳۸۵ق، ج ۳: ۳۴۲) بعد از

جنگ خوارج با تحلیل قوای سپاه امام و عدم همراهی یاران امام هیچ‌گاه سپاه امام به شام نرسید. (دینوری، ۱۳۶۸: ۲۱۱)

خوارج در مسیر نهروان هر کس را که با نظر امام علی(ع) نسبت به حکمیت موافق بود به قتل می‌رساندند. (دینوری، ۱۳۶۸: ۲۰۶) یکی از فجیع‌ترین قتل‌های خوارج قتل عبدالله بن خباب و همسر باردارش بود. (دینوری ۱۴۱۰ق، ج ۱: ۱۶۷)

راهبردهای عملیاتی دشمنان در استفاده از شیوه‌های جنگ روانی استفاده از خبر جعلی

خبر جعلی اطلاعاتی است که با هدف فریب‌دادن و گمراه‌کردن دیگران تولید و منتشر می‌شود. این اطلاعات در پی آن است تا باورهای غلطی را به مخاطبان عرضه کند و در باورهای درست قبلی آنان تردید ایجاد کند. این اطلاعات گمراه‌کننده در قالب خبر واقعی دیده می‌شوند. (آزادی، البرزی دعوتی، ساعی، ۱۳۹۸: ۶۸) با توجه به رویکرد جاعل و ناشر، این اخبار انواع مختلفی پیدا می‌کنند:

تکرار + اهمیت = دروغ بزرگ	ابهام + اهمیت = شایعه
خبر جعلی	
اتصاف + عدم استدلال = برچسب زدن	اتصاف + اثبات پذیر = اتهام زنی

در ابتدای دعوت علنی پیامبر مشرکین مکه با تکیه بر جهل و باورهای عمومی مردم مکه در موضوعاتی همچون جن و جادو با اتصاف پیامبر به صفاتی همچون کهانت و ساحری و وارد کردن اتهاماتی به ایشان و قرآن به دنبال تخریب شخصیت اجتماعی و سیاسی پیامبر و تضعیف وجه اعجاز قرآن بودند. (شریفی‌نسب، طیب‌حسینی، ۱۳۹۴: ۵۷) در مدینه با توجه به محبوبیت پیامبر (احمدی میانجی، ۱۴۲۲ق: ۶۵-۸۳) و اشتیاق مردم به اسلام (جعفریان، ۱۳۸۶، ج ۱: ۳۹۶)، منافقین امکان استفاده از شیوه برچسب‌زدن و اتهام‌زنی را نداشته و با توجه به عنصر ابهام در شایعه و برای حفظ جان و موقعیت خود در مدینه (توبه: ۶۵) اقدام به انتشار شایعه در آن شهر کردند.

در حکومت علوی به علت جایگاه و مقام خلافت در بین مسلمین و تکرار ادعا و خبر قتل عثمان به دست امام علی (ع) و یارانش توسط سران جمل و معاویه ضرورتی برای استفاده از شایعه، اتهام زنی و برچسب زدن وجود نداشت؛ زیرا شیوه دروغ بزرگ تمام اهداف ناشرین خبر جعلی قتل عثمان توسط امام را که حول تضعیف حاکمیت و شخصیت امام بود را برآورده کرده (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق: ۱۰۰) و سبب تغییر در راهبردها و برهم زدن معادلات حکومت علوی شد. (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق: ۴۴۸)

علت استفاده خوارج از شیوه اتهام زنی به وسیله تکفیر را می توان در اثبات پذیری این ادعا و خبر در تفکر خوارج دنبال کرد (بلاذری، ۱۴۱۷ق، ج ۳: ۳۶۰) لذا با توجه به عدم پذیرش دلایل اثبات کفر امام علی و یارانش از سوی جامعه مسلمین این اتهام مورد پذیرش خوارج بود. برخلاف اتهام زنی خوارج که مورد قبول مسلمین واقع نشد برچسب زدن و اتهامات مشرکین به پیامبر و قرآن مورد پذیرش مکیان واقع شده و باعث روی گردانی اکثریت مکیان از پیامبر و انزوای ایشان شد. (ابن هشام، بیتا، ج ۱: ۲۹۱) همچنین شایعات منافقین در مدینه که با تکیه بر تخریب خانواده و موفقیت های پیامبر صورت می پذیرفت سبب تشویش و ناامنی روانی گسترده در مدینه شد. (احزاب: ۶۰).

سوءاستفاده از خلیقات عربی

وجود سه صفت شاخص شخصیت زدگی، قبیله گرایی افراطی و سنت پرستی در اعراب صدر اسلام و جهالت فراگیر اعراب (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۹: ۲۳۶) و عدم اشرافیت قومی مهاجرین در مدینه (منافقون: ۸) سبب سوءاستفاده دشمنان اسلام از خلیقات مردم آن عصر شد. در دروان رسالت نبوی دشمنان اسلام با تکیه بر ظهورات خارجی این خلیقات توانستند از چهار شیوه شیفتگی، تشجیع، اختلاف افکنی و ایجاد تردید بر علیه پیامبر، قرآن، مسلمین و بی طرفان استفاده کنند:

- شخصیت زدگی:

۱. موقعیت اجتماعی و سیاسی قریش (آبی، ۱۴۲۴ق، ج ۱: ۲۷۳) و سران نفاق

(ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ق، ج ۳: ۹۴۰-۹۴۱)

۲. موقعیت خودساخته دینی یهودیان (مائده: ۱۸)

- قبیله‌گرایی افراطی:

۱. درگیری تاریخی اوس و خزرج (بیومی، ۱۹۸۹م: ۴۸۰)

۲. شرافت تاریخی قریش (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۵: ۲۵۸)

- سنت پرستی:

۱. سنت انتقامجویی (ثأر) (بقره: ۱۷۸؛ ابن هشام، بیتا، ج ۱: ۲۰۱)

۲. سنت بت پرستی (سبا) (۴۳)

در دوران حکومت علوی با توجه به تضعیف قبیله‌گرایی و سنت پرستی در میان اعراب دستاویز دشمنان استفاده از خلق و خوی هیجانی (هوشیار و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۳۰) و شخصیت زدگی اعراب بود که در ساحت سبقت در اسلام (مفید، ۱۴۱۳ق: ۳۲۹)، انتساب سببی و نسبی سران جمل به پیامبر اکرم (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ق، ج ۴: ۹)، شخصیت ممتاز معاویه نزد مردم شام (طقوش، ۱۳۹۶: ۲۲) و احساسات شدید مردم شام در پی ورود همسر و پیراهن عثمان به شام (ابن الاثیر، ۱۳۸۵ق، ج ۳: ۲۷۷) بروز عینی داشته و باعث استفاده دشمنان از شیوه‌های تشجیع و شیفتگی شد. این اقدامات دشمنان هرچند که سبب بروز اختلافات عمیق در بین مسلمانان شد اما به طور مستقیم استفاده از شیوه اختلاف‌افکنی در جنگ روانی دشمنان حکومت علوی وجود ندارد. با توجه به استقرار کامل اسلام در دوران حکومت علوی امکان استفاده از شیوه تردید برای دشمنان امام وجود نداشت زیرا هر دستاویزی که دشمنان به قصد ایجاد تردید آن را بر علیه حکومت علوی به کار می‌بستند سبب تردید و تشکیک در دعاوی خودشان می‌شد.

سوءاستفاده از گرایش‌های انسانی

سوءاستفاده از گرایش‌های انسانی که مجموعه‌ای از انفعالات، عواطف، احساسات و غرائز می‌باشد (مصباح یزدی، ۱۳۹۳: ۴۱۳) عامل استفاده از شیوه‌های تطمیع، ارباب و انسان‌زدایی (اهریمن‌سازی) در صدر اسلام می‌باشد. مشرکین مکه با عدم فهم درست اهداف و دعاوی پیامبر (ابن هشام، بیتا، ج ۱: ۲۹۵) به دنبال استفاده از شیوه تطمیع بودند تا با تحریک غرائز انسانی پیامبر، ایشان را با خود همراه نمایند. مشرکین با استفاده از شیوه ارباب با تکیه بر انفعالات انسانی تازه مسلمانان قصد ایجاد تنفر، ترس و درد (الم) (مصباح یزدی، ۱۳۹۳: ۴۱۴) را در مسلمانان و افراد بی‌طرف داشتند تا بتوانند با

طرد پیامبر ایشان را منزوی ساخته و مانع از گسترش اسلام در مکه شوند. معاویه و خوارج نیز با فهم نقش انفصالات انسانی به دنبال تضعیف حاکمیت امام علی (ع) با گسترش ترس در گستره حکومت علوی بودند و همین مسئله عامل مهمی برای حرکت سپاه کوفه به سمت نهروان بود زیرا سپاه امام علی (ع) علی‌رغم قصد حرکت به سمت الانبار و مواجهه مجدد با سپاه شام به علت ترس از یورش خوارج به کوفه به سمت منطقه نهروان رفته (ابن‌الاثیر، ۱۳۸۵ق، ج ۳: ۳۴۲) و تا پایان حکومت علوی هیچ‌گاه سپاه کوفه به مصاف مجدد با معاویه و سپاهش نرفت. (دینوری، ۱۳۶۸: ۲۱۱)

در دوران حکومت علوی با توجه به شناخت کامل معاندان و مسلمانان از شخصیت امام علی (ع) (ابن‌مزامح، ۱۴۰۴ق: ۳۷-۳۸) امکان استفاده از شیوه تطمیع بر علیه ایشان فراهم نبود اما ثروت دوستی و اشرافیت حاصل از غنائم فتوحات مسلمانان در دوران خلافت عمر و عثمان که نتیجه‌اش گرایش عمومی مسلمانان به ثروت‌اندوزی بود (جعفریان، ۱۳۸۲، ج ۲: ۱۹۰ و ۲۴۰ و ۲۴۷) محرک استفاده معاویه از این شیوه بر علیه حکومت علوی شد و طمع اکثریت مردم عراق در وعده‌های مالی معاویه سبب عدم همراهی کامل آنان با امام علی شد. (ابن‌مزامح، ۱۴۰۴ق: ۴۳۵)

سوءاستفاده از مقدسات

معاویه با استفاده ابزاری از دین و مقدسات مسلمانان توانست سپاه کوفه را در جریان حکمیت فریب داده و جایگاه خود را در شام تثبیت نماید. هرچند یهودیان از مؤلفه سبقت در دینداریشان نسبت به اعراب در جهت ایجاد تردید در پیامبر و دعای ایشان استفاده می‌کردند اما استفاده ابزاری از مقدسات در دوران رسالت نبوی به علت تعارض برون‌گفتمانی دشمنان با اسلام امکان‌پذیر نبوده است.

تمسخر

در دوران رسالت نبوی به علت عدم آشنایی جامعه با مفاهیمی همچون غیب، ملائکه، آخرت و امدادهای الهی امکان استفاده دشمنان از این شیوه فراهم بود. این امکان برای دشمنان پیامبر میسر بود که با تکیه بر جهل و فقر فکری اعراب پیامبر و اقداماتش را مورد تحقیر و تمسخر قرار دهند. دشمنان پیامبر برای تخریب ایشان با کوچک شمردن دستورات دین به دنبال تحقیر شخصیت

مسلمانان بودند تا بدین وسیله جرات بر تغییر دین و جدایی از جاهلیت برای مردم آن دوران امکان پذیر نباشد.

در دوران حکومت علوی امکان استفاده از این شیوه برای هیچ‌یک از دشمنان امام علی (ع) وجود نداشت زیرا جایگاه ممتاز امام علی (ع) و انتساب دشمنان حضرت به اسلام مانع از تحقیر و تمسخر امام علی (ع) می‌شد چرا که در صورت امکان هر چیزی که با آن دشمنان می‌توانستند امام علی (ع) را مورد تمسخر قرار دهند ابتداءً باعث استهزای خودشان می‌شد.

نتیجه‌گیری

آنچه که از تطبیق ادبیات امروزی جنگ روانی بر گزارشات مورخین می‌توان فهمید آن است که محور اصلی تقابل اسلام و شرک در دوران دعوت در مکه مسائل روانی بوده است به نحوی که مشرکین و کفار مکه با ایجاد اختلال در امنیت روانی نومسلمانان به دنبال کاهش جذابیت اسلام در گروه‌های مردم، بی‌طرف و هوادار بوده‌اند. با توجه به اشتیاق وافر اهل مدینه به اسلام و شخص پیامبر و استقرار کامل حکومت در مدینه این اختلال در امنیت روانی باهدف تضعیف قدرت حکومت نبوی صورت می‌پذیرفته است.

در جهت به کار بستن جنگ روانی بر علیه پیامبر اسلام و جامعه اسلامی جهالت گسترده ساکنان جزیره العرب بستر اصلی برای سوءاستفاده دشمنان اسلام از مسائلی همچون قبیله‌گرایی افراطی و شخصیت‌زدگی بوده است. این تقابل با رویکردی برون دینی سبب قدرت تام و کامل دشمنان اسلام در آن برهه شد. بر خلاف دوران رسالت نبوی در دوران حکومت علوی به علت انزوای اسلام اصیل این جهالت شکلی دینی به خود گرفته و سبب سوءاستفاده دشمنان از مسائلی همچون خلافت و انتساب به پیامبر شد.

این مواجهه درون‌گفتمانی در عصر حکومت علوی باعث ابهام و پیچیدگی در تشخیص جبهه حق شده و کناره‌گیری گروه‌های از جامعه اسلامی را از هر دو طرف نزاع به دنبال داشت. از سویی

دیگر شخصیت ممتاز امام علی (ع) و مقام خلافت ایشان بزرگترین مانع برای استفاده دشمنان از شیوه‌های همچون تحقیر و تمسخر بوده است.

با توجه به اینکه محور اصلی تقابل دشمنان با اسلام در مسئله قدرت و حکومت بر اعراب و مسلمانان بوده است در راستای فهم و تحلیل دقیق این مسئله شناخت و بررسی اقدامات روانی دشمنان در صدر اسلام امری ضروری می‌باشد.

منابع و مأخذ

کتاب‌ها

۱. قرآن کریم.
۲. ابن‌ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبئه‌الله (۱۴۰۴ق). شرح نهج البلاغه، چاپ اول، قم، مکتبه آیت‌الله المرعشی النجفی، ج ۱۶.
۳. ابن‌الاثیر (۱۳۸۵ق). الکامل فی التاریخ، چاپ اول، بیروت، دار صادر، ج ۲ و ۳.
۴. ابن‌خلدون، عبدالرحمان (۱۳۶۳). العبر، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، انتشارات موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ج ۱.
۵. ابن‌خلدون، عبدالرحمان (۱۳۷۵). مقدمه ابن‌خلدون. ترجمه محمدپروین گنابادی، چاپ هشتم، تهران انتشارات علمی و فرهنگی، ج ۱.
۶. ابن‌سعد (۱۹۹۰م). الطبقات الکبری، تحقیق محمدعبدالقادر عطاء، چاپ اول، بیروت، دارالکتب العلمیه، ج ۳ و ۱.
۷. ابن‌عبد البر، یوسف ابن‌عبدالله (۱۴۱۲ق). الاستیعاب، چاپ اول، بیروت، دارالجیل، ج ۳ و ۴.
۸. ابن‌عبد ربه، احمد ابن‌محمد (۱۴۰۴ق). العقدالفرد، چاپ دوم، بیروت، دارالکتب العلمیه، ج ۵.
۹. ابن‌کثیر، اسماعیل (۱۴۰۷ق). البدایه و النهایه، بیروت، دارالفکر، ج ۳.
۱۰. ابن‌مزامح، نصر (۱۴۰۴ق). وقعه صفین، تحقیق عبد السلام محمدهارون، چاپ دوم، قم، منشورات مکتبه المرعشی النجفی.
۱۱. ابن‌هشام، عبدالملک بن‌هشام (بیتا). السیره النبویه، تحقیق ابراهیم ایاری، مصطفی سقا و عبدالحفیظ شلیبی، چاپ اول، بیروت، دارالمعرفه، ج ۱.
۱۲. احمدی میانجی، علی (۱۴۲۲ق). التبرک، چاپ سوم، تهران، نشر مشعر.

۱۳. افتخاری، اصغر (۱۳۹۱). الگوی جنگ روانی غرب علیه جمهوری اسلامی ایران، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۱۴. الامام العسکری، حسن بن علی (۱۴۰۹ق). التفسیر المنسوب الی الامام الحسن العسکری (ع)، چاپ اول، قم، مدرسه امام مهدی.
۱۵. آبی، منصور بن حسین (۱۴۲۴ق). نثر الدر فی المحاضرات، چاپ اول، بیروت، دارالکتب العلمیه، ج ۱.
۱۶. البصری، عمر بن شبه (۱۴۱۰ق). تاریخ المدینة المنورة، تحقیق محمد شلتوت، چاپ دوم، قم، انتشارات قدس، ج ۴.
۱۷. بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷ق). جمل من أنساب الأشراف، تحقیق سهیل زکار و ریاض الزرکلی، چاپ اول، بیروت، دارالفکر، ج ۱ و ۲ و ۳.
۱۸. بلخی، مقاتل بن سلیمان (۱۴۲۳ق). تفسیر مقاتل بن سلیمان، چاپ اول، بیروت، دارالاحیاء التراث.
۱۹. بینام (۱۳۷۳). مدیریت مطالعات و برنامه ریزی آموزشی، جنگ روانی، چاپ اول، تهران، نشر دانشگاه امام حسین (ع).
۲۰. بیومی، مهران (۱۹۸۹م). دراسات فی تاریخ العرب القديم، اسکندریه.
۲۱. توفیقی، حسین (۱۳۸۰). آشنایی با ادیان بزرگ، تهران، مرکز جهانی علوم اسلامی.
۲۲. ثقفی کوفی، ابراهیم بن محمد (۱۳۵۳). الغارات، تهران، انجمن آثار ملی، ج ۲.
۲۳. جعفریان، رسول (۱۳۸۲). تاریخ سیاسی اسلام، چاپ دوم، قم، انتشارات دلیل ما، ج ۲.
۲۴. جعفریان، رسول (۱۳۸۶). تاریخ سیاسی اسلام؛ سیره رسول خدا (ص)، چاپ پنجم، قم، انتشارات دلیل ما، ج ۱.
۲۵. جنیدی، رضا (۱۳۹۱)، تکنیک‌های عملیات روانی و شیوه‌های مقابله، مشهد، آستان قدس رضوی.
۲۶. الحمیری، سلیمان بن موسی (۱۴۲۰ق). الاكتفاء بما تضمنه من مغازی رسول الله (ع) والثلاثة الخلفاء، چاپ اول، بیروت، دارالکتب العلمیه، ج ۱.
۲۷. خوسفی، منصور و همکاران (بی‌تا). جنگ نرم عملیات روانی و فریب استراتژیک، تهران، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر تهران.
۲۸. دینوری، ابوحنیفه (۱۳۶۸). الاخبار الطوال، تحقیق عبدالمنعم عامر، قم، انتشارات الرضی. ۱۳۶۸ش.

۲۹. دینوری، عبدالله بن مسلم (۱۹۹۲م). المعارف، تحقیق ثروت عکاشه، چاپ اول، قاهره، الهیئة المصریة العامة للكتاب.
۳۰. دینوری، عبدالله بن مسلم (۱۴۱۰ق). الامامة و السياسة، چاپ اول، بیروت، دارالاضواء، ج ۱.
۳۱. رازی، ابوالفتوح (۱۴۰۸ق). روض الجنان و روح الجنان، چاپ اول، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی، ج ۹.
۳۲. زرگری نژاد، غلامحسین (۱۳۸۴). تاریخ صدر اسلام (عصر نبوت)، چاپ سوم، تهران، سمت.
۳۳. سبحانی، جعفر (۱۳۶۳). فروغ ابدیت، قم، نشر دانش اسلامی، ج ۲.
۳۴. شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق). نهج البلاغه، تحقیق صبحی صالح، چاپ اول، قم، هجرت.
۳۵. شیرازی، محمد (۱۳۸۰). جنگ روانی و تبلیغات، مفاهیم و کارکردها، چاپ دوم، تهران، نشر دبیرخانه نخستین همایش بررسی نقش تبلیغات در جنگ.
۳۶. صادقی، مصطفی (۱۳۸۲). پیامبر (ص) و یهود حجاز، چاپ اول، قم، بوستان کتاب.
۳۷. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ج ۱ و ۶ و ۱۶.
۳۸. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰). ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مترجمان، چاپ اول، تهران، انتشارات فراهانی، ج ۲ و ۴.
۳۹. طبری (۱۳۸۷ق). تاریخ الأمم و الملوک، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، چاپ دوم، دار التراث، ج ۲ و ۳ و ۴.
۴۰. طقوش، محمد سهیل (۱۳۹۶). دولت امویان، ترجمه حجت الله جودکی، چاپ نهم، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۴۱. طیاره، عبدالفتاح (۱۳۳۵). چهره یهود در قرآن، ترجمه سید مهدی آیت اللهی، چاپ اول، قم، جهان آرا.
۴۲. عسقلانی، ابن حجر (۱۴۱۵ق). الإصابه فی تمییز الصحابه، بیروت، دارالکتب العلمیه، ج ۲.
۴۳. عسکری، سید مرتضی (۱۴۱۸ق). احادیث ام المومنین عائشه، چاپ اول، قم، مجمع علمی الاسلامی، ج ۱.
۴۴. قربانی گلشن آباد، محمد (۱۳۹۰). فرهنگ و تهاجم فرهنگی، تهران، انتشارات سازمان عقیدتی سیاسی ناجا.
۴۵. قمی، علی ابن ابراهیم (۱۳۶۳)، تفسیر القمی، چاپ سوم، قم، دارالکتاب، ج ۱.

۴۶. کوفی، ابن اعثم (۱۴۱۱ق). الفتوح، بیروت، دار الاضواء، ج ۲.
۴۷. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۹ و ۱۵ و ۲۹ و ۳۳ و ۳۸.
۴۸. مسعودی، علی بن حسین (۱۴۰۹ق). مروج الذهب، چاپ دوم، قم، دارالهجره، ج ۳.
۴۹. مسکویه، ابوعلی (۱۳۷۹). تجارب الامم، تحقیق ابوالقاسم امامی، چاپ دوم، تهران، سروش، ج ۱.
۵۰. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۳). معارف قرآن، چاپ هفتم، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۵۱. مفید، محمدبن محمد (۱۴۱۳ق). الجمل و النصره لسید العتره فی حرب البصره، چاپ اول، قم، گنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
۵۲. مهرداد، هرمز (۱۳۹۰). مقدمه‌ای بر نظریات و مفاهیم ارتباط جمعی، تهران، فاران.
۵۳. نفیسی، علی اکبر (بی‌تا). فرهنگ نفیسی، تهران، انتشارات خیام، ج ۲.
۵۴. واقدی، محمدبن عم (۱۴۰۹ق). المغازی، چاپ سوم، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ج ۱.
۵۵. ولی‌وند، حسین (۱۳۹۱). عملیات روانی، تهران، انتشارات آجا.
۵۶. وی.ای.دی (۱۳۹۰). جنگ روانی، ترجمه گروه علوم انسانی جهاد دانشگاهی، چاپ دوم، تهران، دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی.
۵۷. هاکس، جیمز (۱۳۷۷). قاموس کتاب مقدس، چاپ اول، تهران، اساطیر.
۵۸. یعقوبی، احمد ابن اسحاق (بی‌تا). تاریخ الیعقوبی، چاپ اول، بیروت، دارصادر، ج ۲.

مقالات

۱. الیاسی، محمدحسین (۱۳۸۵). «عملیات روانی ضدشورشگری سپاه در بحران کردستان (دهه ۶۰)»، فصلنامه مطالعات عملیات روانی، شماره ۱۲، بهار، صفحات ۲۴-۶۷.
۲. آزادی، محمدحسین (۱۳۸۹). «تفاوت‌های "خبرجعلی" و "شایعه" از منظر اسناد علمی»، کارشناسان و نظریه‌پردازان ژورنالیسم، خبر و علوم ارتباطات، فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای ارتباطات و رسانه، شماره ۳، بهار، صفحات ۱۱-۳۶.

۳. آزادی، محمدحسین، البرزی دعوتی، هادی، ساعی، محمدحسین (۱۳۹۸). «ظهور خیر جعلی در عصر پساحقیقت؛ اهداف و پیامدها»، فصلنامه رسانه‌های دیداری و شنیداری، شماره ۳۱، پائیز، صفحات ۵۹-۸۶.
۴. پارسا، کیانه (۱۳۹۴). «عملیات روانی جنگ نرم در عصر اطلاعات»، کنفرانس بین‌المللی مدیریت و اقتصاد در قرن ۲۱، اسفند.
۵. شریفی‌نسب، حامد، طیب‌حسینی، سید محمود (۱۳۹۴). «واکاوی مقصود مشرکان از ایراد اتهام سحر به معجزات پیامبر اکرم (ص) و تبیین منشأ آن»، فصلنامه کلام اسلامی، شماره ۹۶، زمستان، صفحات ۴۷-۶۹.
۶. صلاح، مهدی، برخوردار، فاطمه (۱۳۹۲). «رابطه هجرت و تشکیل دولت نبوی»، فصلنامه تاریخ، شماره ۳۰، مهرماه، صفحات ۷۷-۹۶.
۷. طائب، مهدی (۱۳۸۸). «سیری در عملیات روانی در اسلام (۲)»، فصلنامه مطالعات عملیات روانی، شماره ۲۳، پائیز، صفحات ۵-۲۷.
۸. گلجان، مهدی، علیزاده، رامین، انصاری، مهدی (۱۴۰۱). «بافت جامعه‌شناختی یترب در آستانه هجرت پیامبر اسلام (ص)»، فصلنامه تاریخ، شماره ۶۴، فروردین، صفحات ۲۳۵-۲۳۶.
۹. هوشیار، فریناز، سنجایی، نبی، جدیدی، ناصر (۱۴۰۰). «تبیین و تحلیل رویکردهای تبلیغاتی امویان»، فصلنامه تاریخ، شماره ۶۳، فروردین، صفحات ۲۰۹-۲۳۴.